Cirila Toplak

»Za nov družbeni red«: genealogija samoupravljanja

Ključne besede: samoupravljanje, zgodovina, politična teorija

DOI: 10.4312/ars.8.1.118-135

Etimološki uvod

Samoupravljanje je bilo ukinjeno pred petindvajsetimi leti, a v slovenski javnosti še ni pozabljen pojem. Ekonomska in finančna kriza ga celo znova obujata k političnemu življenju, in sicer prek nekaterih alternativnih političnih, za zdaj zunajparlamentarnih gibanj in pobud (Rižnar, 2013). Za etablirane politične stranke je beseda samoupravljanje postala tabu (Dragoš, 2013) ali skoraj psovka: za konservativce je eden od simbolov socialističnega režima, ki so ga zrušili, da bi si lahko delili tranzicijsko oblast, za etabliirano »levico« pa je samoupravljanje neljub zgodovinsko-politični spomin, ki ga poskuša potlačiti, da bi se znebila etikete »kontinuitete« s prav tem režimom. Tudi v slovenski javnosti se za zdaj bolj vrtimo okrog nebistvenega vprašanja, kdo je bil izvorni snovalec koncepta (Švajncer, 2013; Dragoš, 2013), namesto da bi proizvajali premislek o evalvaciji in potencialu reaktualizacije samoupravljanja. To je morda politično-kulturno značilno, a tudi obžalovanja vredno glede na napore v drugih (akademskih) okoljih, da se v kontekstu iskanja rešitev za aktualno politično krizo Zahoda obudijo progresivni politični koncepti, za katere smetišče zgodovine, vsaj kar zadeva znanstveno radovednost, ne bi smelo obstajati.¹

Slovar slovenskega knjižnega jezika nas pouči, da je samoupravljanje »samostojno neposredno ali posredno odločanje članov delovne ali kake druge skupnosti pri upravljanju skupnih zadev«. S temi besedami bi lahko opredelili tudi demokracijo v najsplošnejšem pomenu besede. Tudi definicija demokracije v istem viru je zanimivo konsistentna s samoupravljanjem: »demokracija 1. politična ureditev z vladavino večine, ki varuje osebnostne in politične pravice vseh državljanov; 2. načelo enakopravnosti pri odločanju v življenju kakega kolektiva«. SSKJ socialistično demokracijo posebej opredeljuje kot sistem, »ki temelji na družbeni lastnini proizvodnih sredstev in samoupravljanju občanov« (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2008).

¹ Council of European Studies pri ameriški univerzi Columbia je tako na letno konferenco evropeistov 2014, naslovljeno *Resurrections*, uvrstil tudi panel o jugoslovanskem samoupravljanju (CES, 2014).

Samoupravljanje in demokracija sta pomensko torej tesno povezana, v sodobnem slovenskem političnem diskurzu pa sta pogosto predstavljena kot antipoda. Tudi to nam govori o neokonservativni »tranzicijskosti« tovrstnega diskurza in mišljenja njegovih posrednikov v še nekonsolidirani demokraciji, gre namreč za odmev zgodnjega razumevanja predstavniške demokracije kot nasprotja neposredne demokracije pri političnih elitah prvih meščanskih revolucij (Toplak, 2012, 734–735). Po drugi strani ta konceptualni »nesporazum« doprinaša k očrtu pearsonovske (2000, 251–253) zgodovinske pogojenosti (*Path Dependence*) slovenske politične skupnosti, kot jo skozi diskurzivne izkrivljenosti v obliki ekskluzivizmov in anahronizmov dojema Rotar (2007, 246), in k razumevanju temeljnih – korporativnih, antiliberalnih – premis slovenske politične kulture (Lukšič, 2006, 57). Tako zgodovinsko pogojenost kot politično kulturo te skupnosti je najlažje predstaviti prek kontekstualiziranih interpretacij politične zgodovine, zato bo jedro tega prispevka zgodovinski oris razvoja samoupravljanja kot koncepta in implementacije tega koncepta v Sloveniji oziroma SFRJ.²

Teoretski okviri genealogije samoupravljanja

Samoupravljanje kot »projekt organizacije proizvodnje in družbe« sicer prvi zasnujejo utopični socialisti, a se kasneje v političnem in akademskem diskurzu koncept skoraj neločljivo naveže na evolucijo delavskega gibanja, ki samoupravljanje koncipira kot »izraz prizadevanja proletariata, da se osvobodi meznega položaja in prevzame v svoje roke oblast nad proizvodnimi in družbenimi odnosi« (Nikolić, 1989, 5). Po Milošu Nikoliću, vodilnem jugoslovanskem marksističnem teoretiku v 70. letih 20. stoletja, evolucija koncepta in implementacije samoupravljanja kot katalizator kaže na etapno evolucijo delavskega gibanja, zato naj bi raziskovanje samoupravljanja nujno umeščali v interpretacije razvoja delavskega gibanja (Nikolić, 1989, 5).

Danes je tak okvir za razumevanje samoupravljanja postal preozek. V sodobni postindustrijski družbi je delavsko gibanje v krizi: delavstvo je bistveno manj številčno kot še pred nekaj desetletji, delavsko predstavništvo v obliki sindikatov in »delavskih« strank pa je izgubilo verodostojnost v procesih prilagajanja in kolaboriranja z delodajalci in državo – še zlasti periferno evropsko državo, kot je slovenska –, ki je

2 Formalni implementacijski časovni okvir samoupravljanja 1950–1991 se zgovorno dopolnjuje s časovnim okvirom kvantitativne znanstvene produkcije na to temo: po skromnih nekaj zadetkih v Cobibu v 50. letih 20. stoletja, ko sta o samoupravljanju objavljala skoraj samo Edvard Kardelj in Josip Broz Tito, v 60. letih število zadetkov počasi narašča in se do konca desetletja giblje na ravni približno 30 letno, v 70. letih naraste na okrog 50 letno, nato pa leta 1974 razumljivo strmo naraste na 120. Leta 1980 je zadetkov že 241. Do leta 1987 se število zadetkov giblje med 150 in 200 letno, še leta 1990 so bili evidentirani 103 prispevki na temo samoupravljanja, od leta 1993 do danes pa se število tovrstnih zadetkov giblje med 4 in 12. Po znanstveni produkciji lahko vrhunec akademskega zanimanja za samoupravljanje torej umestimo v prvo polovico 80. let, pri čemer je treba seveda upoštevati tudi razvoj jugoslovanske (družboslovne) znanosti in znanstvenega objavljanja nasploh.

danes predvsem predstavnica interesov kapitala. Četudi je to kolaborantstvo od padca evropskih socialističnih režimov nasploh manj intenzivno in se obujajo oblike neposrednega konflikta med delavstvom in kapitalom, še zlasti od začetka aktualne krize, pa ima delavsko predstavnitvo zdaj bistveno manj teže za nasprotno stran, in to ne le zaradi številčno zreduciranega delavstva, ki ga predstavlja. Povojni socialistični režimi v Evropi so delovali kot stalno orodje pritiska na kapital, da je bil primoran popuščati v pogajanjih o delavskih pravicah v zameno za zagotovila, da v Zahodni Evropi ne bodo prišle na oblast radikalno leve oziroma komunistične stranke, ki bi lahko resno ogrozile zasebno lastnino proizvodnih sredstev. Tako se je po drugi svetovni vojni lahko izoblikovala socialna država blaginje (Wahl, 2011, 31–33), medtem ko so si enostrankarski režimi za železno zaveso s še znatnejšimi socialnimi koncesijami in storitvami zagotavljali tudi politično legitimiteto. Ko je z zlomom socialističnih režimov izpuhtela politična grožnja liberalnemu kapitalizmu, kapitalisti niso bili več zainteresirani za pogajanja, še več, s thatcherizmom, reagonomiko in globalizacijo se je začela intenzivna razgradnja socialne države blaginje, na katere pogorišču danes živ(otar)i večina Evropejcev. Tovrstnim uničevalnim procesom se postkomunistične države kljub visokim izhodiščnim standardom socialne varnosti seveda niso izognile; prav nasprotno, socialna država je bila tu deležna še dodatne kritike kot relikv predhodnega režima, obenem pa so te države parlamentarno demokracijo in tržno ekonomijo nekritično prevzele prav v obdobju zmagovitega pohoda neoliberalizma in posledične »vitke« države kot naslednice ali, natančneje, klavnega ostanka socialne države blaginje (Toplak, 2009, 609). Dodaten argument za preživelost Nikolićeve teze o neločljivosti samoupravljanja od delavskega gibanja pa se nanaša na aktualne poskuse obujanja samoupravljanja, ki se ne dogajajo (več) v kontekstu delavskega gibanja. O njih bo govora v nadaljevanju.

Prepričljivejša in manj ideološko omejena pa je povezava konceptualne evolucije in prakse samoupravljanja z evolucijo političnih sistemov v industrializirajoči se moderni Evropi, kot jo zaznava Karl Korsch, ob Györgyju Lukacsu najpomembnejši teoretik zahodnega marksizma. Korsch »organizacijo dela« kot temeljno zgodovinsko vprašanje proletariata razčlenjuje v tri zgodovinske faze: za prvo fazo je značilna fevdalno-patriarhalna organizacija dela, v kateri delavci niso lastniki delovne sile oziroma nimajo niti osebne svobode; v drugi fazi postanejo lastniki delovne sile, a pod absolutnim despotstvom podjetja/tovarne, ki jih zaposluje; v tretji fazi pa se s politično emancipacijo proletariata začne uresničevati »pravica sodelovanja državljanov delavcev v skupnosti dela« (Korsch, 1978, 50). Z zamrtjem povojne socialne države blaginje smo se torej začeli vračati nazaj v zgodovino, saj je bila tretja faza sodelovanja delavcev v skupnosti dela že dosežena, zdaj pa smo znova v drugi fazi, ki jo Korsch imenuje tudi »industrijski konstitucionalizem«, in sicer po

analogiji s političnim konstitucionalizmom kot prehodom med absolutno monarhijo in participativno demokracijo. Po Korsch se bo končna »industrijska demokracija« lahko razvila šele pod diktaturo proletariata, kar pa je z razvojem dogodkov v 20. stoletju, zlasti z zmanjšanjem obsega proletariata in z diskreditacijo ideje diktature proletariata v politični praksi komunistične Evrope, postala malo verjetna vizija za 21. stoletje, razen če bi neoliberalne prakse povzročile takšno »proletarizacijo« ali celo izginotje pretežno konservativnega srednjega razreda, da bodo nastale okoliščine za »diktaturo prekariata«. Ti argumenti so me vodili, da sem v nadaljevanju iz zgodovine samoupravljanja izvzela samo preddelavsko in jugoslovansko obdobje, izpustila pa sem razvoj sovjetov in nato narodnoosvobodilnih odborov med drugo svetovno vojno v Jugoslaviji ter povojno rehabilitacijo samoupravljanja v zahodnoevropskem delavskem gibanju.

Z zgodovinskim umeščanjem in analizo samoupravljanja v kontekstu delavskega gibanja so se poleg Miloša Nikolića ukvarjali številni jugoslovanski analitiki, na primer Branko Pribičević (1979) in Rudi Supek (1974), v Sloveniji pa nazadnje ekonomisti Aleš Vahčić in Tea Petrin (1986) ter Janez Prašnikar (1989) ter sociologa Veljko Rus in Frane Adam (1986). Jugoslovanske teoretike samoupravljanja sta proti koncu jugoslovanskega samoupravnega obdobja najbolj zaposlovala transfer demokracije kot oblike participacije in odločanja iz politične v ekonomsko sfero ter »izvoz« koncepta in prakse samoupravljanja v države v razvoju. Z razpadom Jugoslavije in ukinitvijo samoupravljanja so bile te refleksije ustavljene in prekinjene, čeprav so šle v pravo smer bistva problema uveljavljanja samoupravljanja, kot se zastavlja tudi danes, in so kazale na bistvene razloge za neuspeh tega projekta v SFRJ.

Zgodovinski konteksti samoupravljanja

Koncept samoupravljanja se prvič pojavi v prvi polovici 19. stoletja v delih utopičnih socialistov Henrija de Saint Simona, Charlesa Fourierja in Roberta Owena, nato pa pri zgodnjih borbah za delavske pravice Louisu Blancu, Louisu-Augustu Blanquiju ter drugih francoskih avtorjih in aktivistih, kar je glede na siceršnji francoski politični progresivizem v tem obdobju pričakovano. Utopični socialisti so samoupravljanje koncipirali v času, ko se delavski razred še ni konsolidiral kot politična sila, zato je njihov razmislek danes, ko delavski razred ni več politična sila, še kako znova aktualen, saj utopični koncept samoupravljanja še ni »kontaminiran« z obvezno navezavo na delavsko gibanje in proletarsko revolucijo, ki ga danes zaradi položaja delavstva v postindustrijski družbi dela preživetega.

Henri de Saint Simon (1760–1825) je razmerja med državo in ekonomijo med drugim utemeljil na postavkah, da je edini smiselni cilj industrije proizvodnja človeku

koristnih izdelkov; da mora vlada intervenirati, če industrija prestopi meje; da so samo proizvajalci, ki so davkoplačevalci, lahko volivci; in da je človeška družba v bistvu družba delavcev, ki jih je definiral širše od proletariata, in sicer kot vse tiste, ki nekaj delajo. Ker je prvi zagovarjal ukinitve zasebne lastnine in družbeno lastnino ter plansko ekonomsko politiko, ga je Friedrich Engels razglasil za prvega anarhista (Nikolić, 1989, 12).

Charles Fourier (1772–1837) si je zamislil velike samooskrbne kooperative ali falansterije, v katerih bi skupaj bivalo natanko po 1620 ljudi, kolikor je izračunal, da obstaja različnih kombinacij oziroma tipov osebnosti. Falansterije kot politični subjekti naj bi se povezovale v svetovno federativno vlado. Delo bi moralo biti glede na posameznikove sposobnosti in nagnjenja užitek, neprijetna dela bi bila zato posebej plačana. Fourierjev koncept samoupravljanja je odmaknjen od revolucionarnega načela enakosti, saj se namesto tega osredotoča na harmonično sobivanje razlik (tudi spolnih razlik, Fourier je iznašel izraz feminizem). Falansterija je tudi daleč od proletarizacije družbe, saj v njej blaginjo in socialne stike (po Fourierju temeljni človekovi potrebi) radostno uživajo tako proizvajalci kot potrošniki (Dilas-Rocherieux, 2004, 114–123).

Utopični socialisti so bili kot sodobniki modernega (potenciala) razvoja znanosti tudi tehnochrati in znanstveni socialisti. Poleg historicistične argumentacije družbene neenakosti, nasproti kateri sta Marx in Engels kasneje postavila revolucionarno brezrazredno/enorazredno družbo, so stavili tudi na družbene eksperimente, ki naj bi čim več ljudi čim prej prepričali v možnost utopične družbe. Fourier je samo v ameriški zvezni državi Ohio navdihnil ustanovitev štirih falansterij v okrajih Ohio, Trumbull, Columbian in Clermont, v zadnjem tudi najbolj znano fourierjevsko komunistično naselbino Utopia. Leta 1844 so Utopio naselili Fourierjevi privrženci, ki so v zameno za 25 \$ dobili leseno kočico z ohišnico, a je komuna po njegovih načelih obstajala samo tri leta. Leta 1847 so Utopio prevzeli spiritualisti in lokalno ekonomijo spet utemeljili na trgu in zasebni lastnini. Mestno hišo so prestavili na breg reke Ohio samo nekaj dni pred katastrofalnimi poplavami, v katerih je utonila večina prebivalcev, ki so se zatekli vanjo (Bailie, 1906).

Robert Owen (1771–1858) je Fourierjevo eksperimentalno logiko obrnil na glavo in šele skozi izkušnje iz konkretnega družbenega eksperimenta izoblikoval teoretične premise svoje komunitaristične utopije. Tastovo podjetje v škotski vasi New Lanark je reorganiziral, racionaliziral in humaniziral ter vas kmalu vodil kot komunio, v kateri je blagostanje delavca neposredno koristilo podjetju, ki je z ustvarjenim dobičkom nadalje večalo blagostanje skupnosti. Ko pa je Owen želel eksperiment ponoviti v večjem merilu, mu kljub družbenemu priznanju in priljubljenosti ni uspelo zmagati na parlamentarnih volitvah leta 1819. Tudi Owenov poskus ustanoviti tako zasnovano

komuno iz nič v ZDA – kolonija New Harmony v Indiani med letoma 1824 in 1828 – se je v ekonomskem smislu izjalovil, saj skupnost sredi tržno-ekonomskega ameriškega okolja ni mogla obstati, in sicer zaradi nezadostne samooskrbe, zaradi stalnega priliva novih prebivalcev pa tudi ni bila dovolj kohezivna, kar je slabšalo infrastrukturne razmere in posledično skupnostne odnose. Ko je Owen osebno poskušal spraviti stvari v red, je bilo že prepozno; skupnost je zaradi pomanjkanja spretnih obrtnikov in slabega vodenja bankrotirala (Dilas-Rocherieux, 2004, 100–102).

Če v Owenovih vizijah prihodnje družbe za državo ni bilo prostora, jo je njegov francoski sodobnik Louis Blanc še dopuščal; njegov koncept samoupravljanja je bil osredotočen predvsem na podjetja, ki bi tako organizirana konkurirala in sčasoma izpodrinila konvencionalna kapitalistična podjetja. Tudi Blancova družba bi bila izrazito meritokratska. Blanc ni ostajal pri fantazijah, a so bile realizacije njegovih idej zelo kratkega veka. Marca 1848 je zasnoval prve delavske tovarne v Franciji (*ateliers nationaux*), v katerih je delalo 100.000 delavcev, ki pa so jih ukinili že julija 1848 (Nikolić, 1989, 15).

Louis-August Blanqui je sicer prav tako stavil na kolektivno lastnino, a je bil najbolj promarksističen od utopistov v tem, da je predpostavljaval avantgardno skupino revolucionarjev, ki bo najprej prevzela oblast, nato pa uvedla samoupravljanje. Šele v končni fazi družbene preobrazbe naj bi samoupravljanje vstopilo tudi v oblastne sfere (Nikolić, 1989, 13).

Najodmevnejši mislec samoupravljanja v Franciji v 19. stoletju je bil Pierre Joseph Proudhon, avtor prelomne anarhistične študije *Kaj je lastnina?* (1890) in politični radikalec, ki je sprva zagovarjal popolno odpravo države in političnega sistema. Iz sodobne perspektive zvenijo Proudhonovi argumenti žal še bolj neuresničljivo, kot so v njegovem času. Predvsem mu je mogoče očitati neprepričljivost pri premagovanju obstoječih ovir v družbeni ureditvi do idealne družbe po njegovi zamisli, saj je vzajemnost, solidarnost in moralo izpostavljaval kot rešitve za vse probleme. V Proudhonovih zahtevah, da je treba vse ekonomske aktivnosti prepustiti svobodnemu vplivu ekonomskih zakonitosti, da pa je obenem treba vse ekonomske odločitve prepustiti delavskim zvezam/gospodarskim subjektom, ki naj bi delovali po načelu vzajemne pravične menjave dobrin, pa je tudi precejšnje protislovje, še posebej, ker ob navedeno postavlja popolno suverenost posameznika in družbo kot harmonijo individualnosti. Ali z Nikolićevimi kritičnimi besedami: »Proudhon je v kritiki države storil enako napako kot še mnogi za njim in tudi še mnogi danes pri nas: namesto da bi rojstvo države videl v blagovni proizvodnji, je državo obravnaval kot neodvojeno od gospodarstva, proces njenega odmiranja pa kot proces golega ukinjanja nekaterih političnih funkcij in organov, se pravi kot predvsem organizacijsko-tehnični proces«

(Nikolić, 1989, 17). Proudhon je kasneje uvidel svoje zmote in pristal na nadaljnji obstoj države, v kateri je avtoriteto poskusil uravnovešati s federalizmom. Samoupravljanje je prestavil na raven delavskega podjetja, katerega kolektivni lastniki so delavci in ki deluje javno transparentno, vendar pa v okvirih konkurenčne tržne ekonomije. Tovrstna podjetja oziroma delavske asociacije so v drugi polovici 19. stoletja v Franciji tudi dejansko nastajala, vendar pa jim je sam Proudhon kmalu očital zapiranje vase in »pogospodenje« delavcev lastnikov. Proudhon je iz teh slabih praks sklepal, da bi bilo za učinkovito uveljavitev samoupravljanja potrebno dvojce: zagotoviti določeno raven izobrazbe deležnikov v procesu in kolektivizirati lastnino, ki bi jo posamezni kolektivi samo uporabljali, ne da bi si jo lastili (Proudhon, 1967, 129–131).

Karl Marx je imel delavske kooperative za »prvo pomembno zmago politične ekonomije dela nad politično ekonomijo kapitala« (Marx in drugi, 1974, 387), pri čemer so »delavci kot asociacija sami svoji kapitalisti« (Marx in drugi, 1968, 373), da bi se »družbena proizvodnja spremenila v enoten, velik, skladen sistem svobodnega in kooperativnega dela, [pa so] potrebne splošne socialne spremembe, spremembe temeljnih družbenih pogojev, ki jih bo mogoče doseči le s prehodom organiziranih družbenih sil, tj. državne oblasti, iz rok kapitalistov in zemljiških posestnikov v roke samih proizvajalcev« (Marx in drugi, 1974, 158). Marx je potrditel teze, da je za uvedbo samoupravljanja potrebno, da delavski sloj najprej prevzame politično oblast in spremeni politične strukture, našel tudi v Pariški komuni leta 1871. Po Marxu »politično orodje zasužnjevanja [delavskega razreda] ne more biti politično orodje njegove osvoboditve« (Marx in drugi, 1974, 482), zato je komuna morala najprej opraviti transfer oblastnih funkcij z države na delavce, saj je »vlada delavskega razreda ... tista končno odkrita politična oblika, v kateri se je lahko izvršila ekonomska osvoboditev dela« (Marx in drugi, 1974, 301).

Tudi nekdanji jugoslovanski prostor je tem idejam sledil že v 19. stoletju, kot lahko razberemo iz del Svetozarja Markovića. V letu Pariške komune je Marković začel izdajati časopis Radnik in bil s svojimi socialističnimi prepričanji v tedanjem srbskem političnem prostoru osamljen pionir. Po njegovi zgodnji smrti so somišljeniki izdajali tudi druge levičarske časopise ter pod geslom samouprava sodelovali pri protestih delavcev in dijakov v Kragujevcu leta 1876. Marković in njegovi nasledniki so si nacionalno državo zamišljali kot zadrugo, njegove ideje in parole pa so odločno podpirale politično opozicijo v državi, v kateri je ekonomski napredek zelo zaostajal za razvojem političnih institucij. Oster nacionalizem kot posledico stoletij turškega gospostva in pomanjkanje notranjih virov oziroma revščino je bilo zelo težko združiti pod zastavo nujnega napredka. Od tod torej enačenje srbizma s socializmom, kot ga je zahteval že Marković (Perović, 2007).

V slovensko govorečem prostoru se z najzgodnejšimi samoupravnimi zamislimi srečamo pri krščanskem socialistu Andreju Gosarju (1887–1970), in sicer v njegovem delu *Za nov družbeni red*, prvič izdanem leta 1933. Gosar izhaja iz zdravorazumskega načela, da »splošno veljavnega ideala samoupravne državne ureditve ne more biti in se mora zato vsaka država v političnem pogledu urediti po svojih domačih razmerah, zakaj najboljša je tista državna organizacija, ki v najvišji meri mogoča individualno in splošno blaginjo« (Gosar, 1994, 220). Mislim, da bi bil distanciran razmislek o slovenski političnosistemski prihodnosti iz prav te perspektive po dveh desetletjih izjalovljene tranzicije nujno potreben. Gosarjevi predlogi, četudi po 80 letih, so v tem pogledu danes vse prej kot anahronistični.

Tudi Gosar demokracijo in samoupravljanje razume kot antipoda, za samoupravljanje pa se izreče z argumentom, da je »tudi lokalna oblast izvirna, kakor je izvirna državna oblast« (Gosar, 1994, 2013), in da torej avtoriteta državne oblasti nad drugimi ravnmi oblasti in uprave ni legitimna. Enega od bistvenih elementov slovenske politično-zgodovinske pogojenosti zadene z ugotovitvijo, da je »državna uprava [...] za ljudi nekaj tujega, ljudstvu sovražnega, samouprava pa človeška in domača« (Gosar, 1994, 214).³ Gosar bi samoupravo v skladu s krščanskosocialističnimi prepričanji vpeljal na vseh ključnih področjih človekovega udejstvovanja – v gospodarstvu, politiki, kulturi in stanovski strukturi –, vendar pa bi bilo samoupravljanje v teh sferah učinkovito le, če bi bile med seboj samoupravno povezane v usklajen sistem. Gosar se na tem mestu navsezadnje opredeli za hierarhijo oziroma avtoriteto politične samoupravne oblasti, saj meni, da bi bilo težje odmeriti pravo sorazmerje moči posameznih samoupravnih področij v docela enakopravnem sistemu kakor dodeliti nadrejenost politični samoupravi nad gospodarsko, kulturno in stanovsko samoupravo (Gosar, 1994, 216). Tudi kar zadeva samoupravljanje v ekonomiji je Gosarjev koncept veliko bolj konservativen od kasnejšega jugoslovanskega samoupravljanja, saj samoupravljanje v podjetjih po Gosarjevem mnenju pomeni le organiziranje planskega gospodarjenja po ekonomskih področjih s predstavništvom podjetij, ki jih vodijo samoupravni odbori v dialogu z lastniki kapitala, delavskimi direktorji, sindikati in profesionalnimi zbornicami. Razlika s sodobno organiziranostjo podjetij v slovenskem tržno-ekonomskem sistemu je v tem, da lastniki kapitala v večini v »samoupravni vodstveni odbor« zasebnega podjetja imenujejo svoje nameščence direktorje, sami pa delujejo v delničarskem svetu. Lastniki torej ne sodelujejo neposredno v upravah podjetij, ki pa so po sestavi zelo podobne Gosarjevim zamislim. V podjetjih v državni lasti pa je vodenje danes sploh v celoti utemeljeno na Gosarjevih »samoupravnih« načelih.

3 Koncept alienirane države je znova jasno zaznan v slovenski tranzicijski politiki (Toplak in drugi, 2012) in politični antropologiji (Vuk Godina, 2011).

Kljub nekaterim še danes neuresničenim, progresivnim in kakovosti demokracije koristnim Gosarjevim zahtevam, kot so dosledno upoštevanje upravnega načela subsidiarnosti, varovalke proti tiraniji večine ali zanimive spodbude k aktivnemu državljanstvu (Gosar, 1994, 215–216 in 219), Gosar vztraja ne le pri avtoriteti državne oblasti, ampak tudi pri zasebni lastnini (z izjemo odškodovanja lastnikov nekaterih ključnih virov), zato je za oceno gosarjevskega koncepta samoupravljanja nujna zgodovinska kontekstualizacija ali, z drugimi besedami, ob primerjavi gosarjevskega in jugoslovanskega koncepta samoupravljanja se izkaže, da je beseda večpomenka, ki je ne gre kar počez kavzalizirati (kot v uvodoma omenjeni polemiki o Gosarju kot izvornem tvorcu jugoslovanskega samoupravljanja). Konservativnim analitikom slovenske politične stvarnosti lahko tu damo ironičen prav: Slovenija je danes res v marsičem utemeljena na samoupravnih načelih, a ne *še zmeraj*, ampak *spet*, saj ta bolj ustrezajo zapoznelemu privzetju konservativnega gosarjevskega koncepta kakor sedimentom jugoslovanskega samoupravljanja.

Samoupravljanje v SFRJ – začetek in konec

Tudi poglede na jugoslovansko samoupravljanje je treba dosledno kontekstualizirati, saj v političnem in akademskem diskurzu doma in v tujini zajemajo celoten spekter – od hvalnic do obsodb. Jugoslovanski koncept samoupravljanja naj bi razrešil enega od ključnih problemov marksistične proletarske revolucije – kako preiti od oblasti komunistične avantgarde v imenu proletariata v dejansko diktaturo proletariata. V tem smislu je bilo tudi samoupravno obdobje zamišljeno kot tranzicija, seveda s povsem drugačnimi sredstvi od aktualne, deklarativni cilji – svoboda, blaginja, varnost – pa bi bili pravzaprav enaki. Temelj jugoslovanskega samoupravljanja je popolno (in ne le gosarjevsko delno in strateško) podružbljanje lastnine, delavci pa razpolagajo s produkcijskimi sredstvi in dohodki tako v osebni kot skupni interesu (Šetinc, 1979, 146). Od leta 1950 dalje se samoupravljanje iz ekonomije širi »na vsa področja dela in življenja v [jugoslovanski] družbi in postaja vse bolj integralni družbeni sistem, ki omogoča, da delavci gospodarijo z novo ustvarjeno vrednostjo tako v TOZD (temeljni organizaciji družbenega dela) kot v družbenopolitični samoupravni interesni skupnosti in vseh oblikah združevanja dela in sredstev«. Politični pluralizem pa je Edvard Kardelj kot primarni teoretik jugoslovanskega samoupravljanja radikaliziral v »sistem, v katerem bo vsak občan stranka« (Sruk, 1994, 290).

Razlogi za uvedbo samoupravljanja v literaturi so raznoliki, znova odvisni od vira in zgodovinske distance. Po Nikoliću je jugoslovansko samoupravljanje zaznamovalo začetek procesa destalinizacije ter najkonkretnjšo kontinuirano in radikalno kritiko stalinizma (Nikolić, 1989, 45). Dragoš (2013) iz današnje perspektive samoupravljanje

v tem smislu vidi veliko bolj kritično: kot nasledek zloma jugoslovanskega stalinizma in poskus ponovne krepitve oblasti komunistične elite, kar je v nasprotju s Titovo napovedjo ob uvedbi samoupravljanja, da bo samoupravljanje vodilo tudi v odmrtnje države kot končni cilj tega družbenega eksperimenta (Nikolić, 1989, 45). Šetinc tem razlogom dodaja, da je »samoupravljanje v jugoslovanskih razmerah nujnost, saj gre za večnacionalno skupnost z različno in težko zgodovino. Spoštovanje nacionalnih različnosti in boj za resnično, tudi ekonomsko enakopravnost narodov se lahko popolnoma uveljavita le v razmerah samoupravljanja« (Šetinc, 1979, 145–146). Sistem jugoslovanskega samoupravljanja je bil torej utemeljen na kompleksni argumentaciji, ki je segala od hladnovojne zunanje politike do vsaj deklarativnih anarhističnih imperativov, od kohezijskih ambicij do za SFRJ zmeraj ključnega ravnovesja med republiškimi nacionalističnimi tendencami in zvezno oblastjo. Razlogi za transfer samoupravnega sistema v države v razvoju pri poznih teoretikih samoupravljanja nam osvetljujejo tudi pretečeno prakso in pridobljene izkušnje s samoupravljanjem v SFRJ: samoupravljanje je še konec 80. let razumljeno kot pot do politične in ekonomske svobode posameznika, delavska participacija pa je že priznana kot »odsev sodobnega proizvodnega načina ter odsev konvergence različnih družbeno-ekonomskih sistemov in ureditev v sodobnem svetu« (Prašnikar, 1989, 156) v imenu maksimizacije dobička. Prašnikar nadalje ugotavlja, da je uvedba samoupravljanja v postkolonialnih državah v razvoju velik izziv zaradi tradicionalnih družbenih struktur in podedovanih kolonialnih ekonomskih struktur (Prašnikar, 1989, 156). Ta elementa je treba upoštevati tudi pri razmisleku o razlogih za neuspeh uveljavitve samoupravljanja v Jugoslaviji, saj je bilo samoupravljanje uvedeno zelo zgodaj po drugi svetovni vojni, v katero je Kraljevina Jugoslavija vstopila kot izrazito tradicionalna, nekohezivna družba z zelo neenakomerno razvito ekonomijo, zdaj federirani deli Jugoslavije pa so imeli za seboj stoletja različnih kolonialnih gnostev.

Najsi se apologetično strinjamo z Rižnarjem (2013), da »samoupravljanje zgodovinsko ni uspelo ali opravilo svoje funkcije«, ali kritično pritrdimo Sruku (1994, 290), da je bilo samoupravljanje farsa, v kateri se je »državopartijska struktura«, đilasovski »novi razred«, dejansko afirmiral kot novi lastnik produkcijskih sredstev, medtem ko množice v stagnirajočem sistemu »pravzaprav niso odločale o ničemer« – konec 80. let je postalo očitno, da je samoupravljanje pripomoglo k navsezadnje usodni slabitvi komunistične stranke, ni pa pripeljalo niti blizu odmrtnja države; nasprotno, slabenje federalne oblasti z zaporednimi ustavnimi amandmaji in poraz kohezivnih teženj sta vodila v idiosinkrazijo republik in nazadnje nastanek anahronističnih nacionalnih držav ob pomoči republiških nacionalizmov v začetku 90. let. Samoupravljanje je prav s svojo izroditvijo tlakovalo pot obetom politične in ekonomske svobode posameznika v docela drugačni demokratično-tržni paradigmi

v teh novih državnih entitetah. Stalinizem in hladna vojna sta medtem postala zgodovinsko irelevantna. Nasproti tem dejstvom lahko postavimo Nikolićevo tezo o tranzicijski naravi samoupravljanja, ki je v celoti zelo težko uresničljiv in zato dolgoročen cilj, morda dosegljiv sploh samo v svoji prvi razvojni fazi, ki je

dvojnost samoupravljanja in države, [pri čemer slednja] odloča predvsem o globalni politiki, gospodarskem razvoju in razširjeni reprodukciji, samoupravljanje pa je zaprto v okvire podjetij in drugih institucij ... Samoupravljanje, ki se razvija v družbeni bazi, je še vedno vpeto v državno organizacijo socialistične družbe (Nikolić, 1989, 118).

Samo ta faza uvedbe samoupravljanja (do 1974) je v SFRJ tudi izpolnila pričakovanja glede politične in ekonomske liberalizacije. V prvem desetletju tega obdobja je, sicer z nihanji, SFRJ imela eno najvišjih letnih gospodarskih rasti na svetu in je postala primer ene najhitrejših modernizacijskih preobrazb iz agrarne v industrijsko družbo v zgodovini (Toplak in drugi, 2012, 57).⁴

Vendar pa ekonomsko in politično to še ni bilo samoupravljanje v polnem pomenu besede, saj naj bi se zanj politični režim, ki je samoupravljanje uveljavil od zgoraj navzdol, »sam odpovedal oblasti v korist neposrednega predstavnštva delavcev« (Gurwitch, 1973, 35), kar se kljub javnim obljubam nikoli ni uresničilo. Od preostalih možnosti uveljavitve samoupravljanja po Gurwitchu se je spontana samoorganizacija delavcev med socialno revolucijo prav tako že izkazala za neuspešno v praksi (v Sovjetski zvezi), tretja pot – postopno, počasno spreminjanje avtorske in birokratske organizacije gospodarstva v konfliktu s političnim sistemom (Gurwitch, 1973, 35) – pa ostaja še nepreizkušena in morda celo obet za prihodnost.

Drugi pomemben dejavnik neuspeha uveljavitve samoupravljanja, ki ga je mogoče zaznati v teoriji že od utopičnih socialistov naprej, pa je nezadostna izobrazba in osveščenost deležnikov v tem procesu. Kot že omenjeno, se je te ovire zavedal že Proudhon. V drugi polovici 20. stoletja so o tem razpravljali številni avtorji. Po Lucienu Goldmanu in Sergeu Malletu naj bi bilo samoupravljanje privlačno samo za »del delavskega razreda ..., ki je dejansko povezan s tehnološko najnaprednejšim razvojem« (Goldman in drugi, 1968, 67). Podobno tezo je postavil John Galbright v knjigi *Nova industrijska država* (Galbright, 1970, 69–80). Tej zunanji oceni pritrdi tudi Ljubo Sirc že po odpravi samoupravljanja (1994): »Delavci masovno niso sposobni sprejemati odločitev, ki zahtevajo znanje, izkušnje in ažurne informacije. V najboljšem primeru lahko izvolijo direktorje in vztrajajo, da le-ti upoštevajo njihove parcialne interese, tj. izplačujejo višje plače od minimalnih in za vsako ceno ohranjajo delovna mesta« (Sirc, 1994, 62). Sirc kot negativne posledice ustroja samoupravnega sistema

4 Phillips in Ferfila to obdobje blagostanja in s tem uspešne samoupravne prakse samoupravljanja opažata še vse do konca 70. let (Phillips in drugi, 1992, 85).

navaja tudi odsotnost ekonomske iniciative in odgovornosti ter ustanavljanje podjetij na osnovi političnih odločitev namesto ekonomskih potreb (Sirc, 1994, 117–118). Menim, da je te razloge za propad samoupravljanja naravi koncepta mogoče pripisati samo po eni strani, po drugi strani pa tudi zgodovinski pogojenosti in politični kulturi, izoblikovani iz tradicionalnega egalitarizma, slojne determiniranosti, stoletne nesuverenosti, kolektivne podrejenosti Drugemu, nepotističnih teženj zaprtih skupnosti in specifičnega kolektivnega razvojnega horizonta, večinoma omejenega na preživetje. Ta sklep izhaja iz opažanj, da naštetih elementi ovirajo tudi tranzicijske procese v postjugoslovanskem času in prostoru (Toplak in drugi, 2012, 183–213). Zgodovinar Janko Prunk (2002) med razloge za neuspeh jugoslovanskega samoupravljanja prišteva še »človeški faktor« oziroma smrt ključnih tvorcev koncepta, Edvarda Kardelja 1979, Josipa Broza Tita 1980 in Vladimirja Bakarića 1983 (Prunk, 2002, 178). Po Phillipsu in Ferfili je jugoslovansko samoupravljanje morda tudi kolateralna škoda splošnega kolapsa socialističnih režimov in dolžniške krize zaradi politik mednarodnih monetarnih institucij, vzporedno z notranjimi sistemskimi protislovji, nedelujočimi institucijami ter ideološko rigidnostjo in utopičnostjo celotnega eksperimenta (Phillips in drugi, 1992, 111). Sirc tej tezi vsaj deloma nasprotuje, ko trdi, da je Kardelj prizemljal veliko začetnih utopičnih premis samoupravnega projekta in s kasneje uvedenim pristopom k ekonomskemu planiranju omejil sprva popolno podružbljanje dela in dohodka. Nazadnje je bil pripravljen priznati, da ni sistema, v katerem bi bilo mogoče docela odpraviti neenakosti (Sirc, 1994, 26). Krog teorije in prakse samoupravljanja je bil s tem nekako sklenjen, saj je bilo prav to tudi izhodišče utopičnih socialistov.

Sklep

Cilj pričujočega razmisleka je bil poiskati odgovore na naslednja vprašanja: Zakaj delavsko samoupravljanje v socialistični Sloveniji in Jugoslaviji ni uspelo? Kako je mogoče koncept samoupravljanja misliti in reaktualizirati v sodobnem slovenskem politično-ekonomskem kontekstu? Ali avtonomizem, ki je ena izmed teoretskih podlag samoupravljanja, lahko konstituira učinkovito alternativo oziroma grožnjo neoliberalnemu globalnemu kapitalizmu? Na prvo vprašanje je bilo mogoče najti veliko bolj ali manj prepričljivih odgovorov oziroma razlag o vzrokih za zgodovinski neuspeh samoupravljanja v jugoslovanskem primeru. Nekateri vzroki so zaradi razvoja dogodkov postali irelevantni za razmislek o potencialni reaktualizaciji sistema. Ne posebej spodbudno za tovrstne refleksije je, kot svari že Sirc, da je bil eden od razlogov za propad samoupravljanja tudi nezmožnost političnih elit, da bi se učile iz storjenih napak ali upoštevale akademske analitske uvide (Sirc, 1994, 125). Če pa to, morda samo intelektualno vajo vendarle izpeljem do konca, ugotavljam, da danes ostajata relevantna predvsem dva razloga v obliki naukov za prihodnost. Prvi zadeva način

vpeljave samoupravljanja, ki je v praksi tekkel v dve napačni smeri in ne sme biti vsiljen ne od zgoraj navzdol ne iz politike v ekonomijo, ampak bi kazalo preizkusiti obratni smeri. Drug nauk je pomen izobrazbe deležnikov samoupravnih procesov. Rezultati uvedbe bolonjske študijske reforme v Evropi so sicer bližje ideji tehnokratskega mravljišča kakor želeni družbi znanja, a nedvomno smo izobraženi kot še nikoli poprej in na razpolago imamo sofisticirane tehnologije za učinkovito množično komunikacijo. Nova okoliščina v prid določeni obliki reaktualizacije samoupravljanja je, da smo medtem ugotovili, da je demokracija s tržno ekonomijo v nekritično privzeti obliki za Slovenijo neprimerna razvojna paradigma. Če sledimo Gosarjevi misli, bi zdaj morali še kako vključiti naše politično-kulturne specifikke in pretekle izkušnje v oblikovanje nedvomno potrebne vizije politično-ekonomske prihodnosti, ki, spet po Gosarjevo, mora imeti za cilj posameznikovo in splošno blaginjo. V sodobnem svetu takšna vizija ne more biti docela avtarkična, kajti učinkovita omejitev globalnega prostega pretoka kapitala, ki zavira prosto pretakanje vsega ostalega, mora prav tako biti globalna. Morala bi biti tudi čim bolj avtonomno usmerjena navznoter in nato povezana v koalicijo podobno avtonomnih entitet, po vzoru utopičnih socialističnih komun. Tako bi bila sočasno dosežena neodvisnost posamezne entitete od psihopatologije »trgov« in ustvarjena enotna fronta v boju proti njihovi prevladi. Avtonomizem namreč ni ovira za federativno povezovanje, prav nasprotno. Majhnost določene skupnosti je v takšnih procesih lahko prednost ali ovira, samo od nje same je odvisno, ali bo samoiniciativno uvajala in fleksibilno prilagajala novosti ali bo vse bolj nemočno opletala v tesnih mrežah incestuoznega zapiranja vase. Sloveniji ni treba (znova) postati utopični eksperiment, optimizem vzbuja dejstvo, da se samoupravljanje kot politični in ekonomski fenomen na infrapolitični in mikroekonomski ravni vrača preprosto zato, ker so se druge oblike udejstvovanja in delovanja izkazale za manj učinkovite. V visokotehnoloških podjetjih so že povsod po svetu in tudi pri nas uvideli, da čim zgodnejša je participacija zaposlenih v odločevalskem procesu, tem bolj uspešna je implementacija sprejetih odločitev, ki jih deležniki v implementacijskem procesu »posvojijo«, s tem pa je višji dobiček podjetja (Toplak in drugi, 2002, 11–12). Neoliberalna dogma varčevanja pri stroških dela in s tem formiranja vse številčnejšega prekariata pa tudi že kaže zobe, saj se po eni strani razlike v globalni konkurenčnosti delovne sile zmanjšujejo, po drugi strani pa delodajalci že prepoznavajo, da delokalizacija podjetij in zanašanje na pogodbeno prekerno delovno silo zmanjšuje lojalnost podjetju, motiviranost za delo in kakovost dela, s tem pa se zmanjšuje tudi dobiček. Ko se bo ekonomski sistem sčasoma reorganiziral po teh načelih, pa čeprav iz manj etičnih motivov, kot so jih sanjali utopični socialisti, pa tudi komunisti 20. stoletja, se bo morala reorganizirati tudi politična sfera, v kateri se politično predstavništvo v obliki strankokracije izkazuje za vse bolj škodljivo in nevarno ne le blaginji, ampak tudi miru. Razprava o primernosti predstavniške demokratične politične ureditve glede na velikost družbe ostaja

relevantna, v infrapolitiki, tudi slovenski, pa medtem tudi že zaznavamo zanimive fenomene spontanega organiziranja ljudi po načelih samoupravljanja, soupravljanja, združništva, kooperativ ipd. V nekaterih primerih gre za oblike samoorganizacije, ki so res nastale v »revolucionarnem« žaru protivladnih protestov, a jih zdaj čaka trdo delo za dolgoročno afirmacijo in uveljavljanje sprememb od spodaj navzgor, ne »dolgi pohod skozi institucije«, ampak dolgi pohod skozi javno mnenje.

Pri tem bo zelo pomembno upoštevati, da politični jezik kreira politično realnost. Že v pričajučem prispevku se je izkazalo, da ima samoupravljanje več pomenov in ga je nujno kontekstualizirati, da ne postane žrtev dnevnih ideoloških razhajanj. Nekateri ugledni družbeni teoretiki se zadnje čase trudijo rehabilitirati zgodovinsko kompromitirane in izvotljene koncepte, kot je komunizem (Žižek, 2012, 473–475; Badiou, 2013), ali jih osvežujejo z variacijami na temo, kot so zeleni kapitalizem, postdemokracija in socialna ekonomija, a za prepričanje vsega naveličanega in zmeraj novega željnega javnega mnenja je to premalo. Bolje bi bilo, da teoretsko neumrljive, a praktično težko preizkušene koncepte osvežimo z res novimi, neobremenjenimi poimenovanji, ki bodo spet lahko vzbudila nekaj vere v prihodnost, ter izdelamo prepričljive razlage preteklih napak in realistične načrte prihodnjih obetov.

Literatura

- Badiou, P., Greek anti-fascism protests put the left's impotence on display, *The Guardian*, 3. 10. 2013, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/oct/03/greek-anti-fascism-protests-left> [6. 4. 2014].
- Bailie, W., Josiah Warren, The First American Anarchist, A Sociological Study [1906], *Anarchist Archives*, http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/bright/warren/bailie.html#ch7 [5. 4. 2014].
- Bibič, A., *Civilna družba in politični pluralizem*, Ljubljana 1997.
- Božič, B., *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1970.
- Council of European Studies, <http://councilforeuropeanstudies.org/conferences/2015-ces-conference/11-meetings-and-conferences/184-2014-conference> [5. 4. 2014].
- Dilas-Rocherieux, Y., *Utopija ali spomin na prihodnost*, Ljubljana 2004.
- Dragoš, S., Parkirana perspektiva (pismo bralca), *Sobotna priloga Dela*, 21. 9. 2013.
- Gosar, A., *Za nov družbeni red*, Ljubljana 1994.
- Gurwitch, G., *Radnički saveti*, Beograd 1973.
- Kardelj, E., *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, Ljubljana 1979.

- Korsch, K., *Radno pravo za fabričke sovjete*, Sarajevo 1978.
- Kutoš, A., *Zveza komunistov Jugoslavije – ustanovitev in razvoj*, Maribor 1979.
- Lukšič, I. *Politična kultura, političnost morale*, Ljubljana 2006.
- Luthar, O. in drugi, *The Land Between*, Ljubljana 2008.
- Marx, K. in drugi, *Izbrana dela*, Ljubljana 1968.
- Marx, K. in drugi, *Dela*, Beograd 1974.
- Nikolić, M., *Razvoj teorije in prakse samoupravljanja*, Ljubljana 1989.
- Pearson, P., Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics, *The American Political Science Review*, 94 (2), 2000.
- Perović, L., Ideologija narodne države kao velike zadruge, *Danas*, 2. 4. 2007, http://www.danas.rs/danasrs/feljton/ideologija_narodne_drzave_kao_velike_zadruga.24.html?news_id=98547 [2. 4. 2014.]
- Phillips, P. in drugi, *The Rise and Fall of the Third Way: Yugoslavia 1945–1991*, Halifax, Nova Scotia 1992.
- Prašnikar, J., *Delavska participacija in samoupravljanje v deželah v razvoju*, Ljubljana 1989.
- Pribičević, B., *Socijalizam svetski proces*, Beograd 1979.
- Prinčič, J. in drugi, *Iz reforme v reformo: Slovensko gospodarstvo 1970–1991*, Ljubljana 2006.
- Proudhon, P. J., *L'idée générale de la revolution au XIX siècle*, Pariz 1967.
- Prunk, J., *Kratka zgodovina Slovenije*, Ljubljana 2002.
- Prunk, J., *Zgodovina ideoloških spopadov med vojnami*, Ljubljana 2004.
- Rižnar, P., Samoupravljanje kot nadzor ne pa restavracija zgodovine, 2013, http://www.gibanje-trs.si/wp-content/uploads/2013/11/odgovor_delo.pdf [6. 4. 2014].
- Rotar, B. D., *Odbiranje iz preteklosti. Okviri, mreže, orientirji, časi kulturnega življenja v dolgem 19. stoletju*, Koper 2007.
- Rus, V. in drugi, *Moč in nemoč samoupravljanja*, Ljubljana 1986.
- Sirc, L., *Criticism of Self-Management Still Relevant?*, London 1994.
- Sruk, V., *Leksikon politike*, Maribor 1995.
- Supek, R., *Participacija, radniška kontrola i samoupravljanje*, Zagreb 1974.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU 1970–2008, <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> [6. 4. 2014].
- Šetinc, F., *Misel in delo Edvarda Kardelja*, Ljubljana 1979.
- Švajncer, J., Parkirana perspektiva (pismo bralca), *Sobotna priloga Dela*, 21. 9. 2013.

- Toplak, C., Oligarhične težnje v srednjeevropskih demokracijah, *Teorija in praksa* XLVI (5), 2009.
- Toplak, C., Prispevek k interpretaciji zgodovine političnih idej: avtonomizem in unitarizem, *Javnost/The Public* XVII, 2010.
- Toplak, C. in drugi, *Slovenia: Political Insights*, Varšava 2012.
- Toplak, C., Referendum med dopolnilom in grožnjo predstavniški demokraciji, *Teorija in praksa* XLIX (4–5), 2012.
- Toplak, C. in drugi, *Moderiranje skupinskih procesov*, Ljubljana 2002.
- Vahčič, A. in drugi, Economics of Self-Management, Self-Managed Enterprises and Public Enterprises, *Public Enterprise* 6 (2), 1986.
- Vuk Godina, V., Intervju na Radiu Slovenija, 6. 3. 2011, <http://zbudise.net/blog/dats/vvgodina-kjesmopodvajsetihletihsamostojnostiSlovenije.html>, 2011 [5. 4. 2014].
- Wahl, A., *The Rise and Fall of the Welfare State*, London 2011.
- Žižek, S., *Living in the End Times*, London, New York 2012.

Cirila Toplak

»Za nov družbeni red«: genealogija samoupravljanja

Ključne besede: samoupravljanje, zgodovina, politična teorija

V prispevku sem predstavila zgodovinski razvoj koncepta samoupravljanja iz političnoekonomske teorije, kot so ga utemeljili utopični socialisti in anarhisti, na primer Pierre Joseph Proudhon (*Kaj je lastnina?*, 1890), v našem prostoru pa krščanski socialist Andrej Gosar leta 1935 v knjigi *Za nov družbeni red*. Edvard Kardelj (*Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, 1979) je bil nato tvorec zakonodaje, ki je uvedla samoupravljanje v SFRJ v začetku 50. let 20. stoletja. Analizirala sem specifične okoliščine, ki so botrovale odločitvi za uvedbo samoupravljanja v SFRJ, ter razloge za njegov neuspeh oziroma prekinitev implementacije z razpadom Jugoslavije v začetku 90. let. Ocenila sem vpliv jugoslovanskega modela samoupravljanja na druge politične skupnosti v svetu do danes in kaj od tega koncepta je v sodobnosti ostalo oziroma oživel v Sloveniji.

V prispevku sem poskusila odgovoriti na naslednja vprašanja: Zakaj delavsko samoupravljanje v socialistični Sloveniji oziroma Jugoslaviji ni uspelo? Kako je mogoče koncept samoupravljanja misliti in reaktualizirati v sodobnem slovenskem politično-ekonomskem kontekstu? Ali avtonomizem, ki je ena izmed teoretskih podlag samoupravljanja, lahko konstituira učinkovito alternativo oziroma grožnjo neoliberalnemu globalnemu kapitalizmu?

Cirila Toplak

“For a New Social Order”: a Genealogy of Self-Management

Keywords: self-management, history, political theory

This paper considers the historical evolution of the concept of self-management as it had been designed and theorized by utopian Socialists and anarchists of the 19th century, for example, Pierre Joseph Proudhon (*What is Property?*, 1890). In Slovenian speaking territories, the Christian Socialist Andrej Gosar was the first to develop this concept (namely, in his 1935 book *For a New Social Order*). Edvard Kardelj (*Developmental Directives of the Socialist Self-Managed Political System*, 1979) was later on the principal author of the legislation by which self-management was introduced in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in the early 1950s. Specific circumstances have been considered behind the political decision to introduce self-management in Yugoslavia as well as the reasons for its failure, i.e. the interruption of the implementation of this political and economic model prior to the collapse of Yugoslavia in the early 1990s. The global impact of the Yugoslav model of self-management has been evaluated, as have various phenomena that point to what has remained of it or has been revived in Slovenia more recently.

In the paper I have attempted to answer the following questions: Why didn't self-management in Socialist Slovenia/Yugoslavia work? How can we consider and revive the concept of self-management in the present Slovenian political and economic situation? Can autonomism as one of the theoretical foundations of self-management constitute an efficient alternative/threat to today's neoliberal global capitalism?